

MEKÂN VE KÜLTÜREL DEMANS

Ayşegül DURUKAN

Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, ayseguldurukan@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0888-5531

Barış Özkal ÖZTÜRK

Doç., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, baris.ozturk@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7625-0661

Durukan, Ayşegül, Öztürk Özkal Barış, “Mekân ve Kültürel Demans”. idil, 77 (2021 Ocak): s. 31–39. doi: 10.7816/idil-10-77-03

ÖZ

Sanatsal bir üretim sahası olan mekân tasarımı, anlık fiziksel bildirisi kadar, tanıklık ettiği kültürel dönem ve kimliğin sosyolojik özeti olma görevini de üstlenmiştir. Ne var ki bu görev kimi zaman hafıza olma özelliğinden kopartılıp, inşa edilecek yapay sosyolojik çevrenin sanal bir kültürel delili haline dönüştürülmüştür. Algı, olgunun yerine geçmiş; mekân, hafıza olmaktan çıkıp, planlı bir zihin yitiminin aracı konumuna sokulmuştur. Bu çalışmada mekân ve kültür ilişkisi üzerine üretilmiş temel kaynaklardan oluşturulan sabit noktaların, metaforlar ağıyla birbirlerine bağlanması amacı güdülmüş ve söz konusu soyut anlatı tasarım örnekleriyle somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, kültür, tasarım, algı

Makale Bilgisi:

Geliş: 7 Aralık 2020

Düzeltilme: 14 Ocak 2021

Kabul: 25 Ocak 2021

Giriş

Mekân, fiziksel varlığı ve varlığını oluşturan somut bileşenleri itibariyle her ne kadar fiziksel bir bildiriye sahip olsa da en az bu bildirisi kadar belirleyicilik arz eden sosyolojik bir eylemsel dizgeyi zamanın ruhuyla eşleştirir ve bu eşleşmenin kültürel izdüşümleri aracılığıyla, bir arakesitte buluşan hayali iki düzlem olan yaşanmış ve yaşayan üzerindeki koordinatlarını işaretleyerek, varlığının zaman içinde değişen anlarını ortaya serecek bir soy kütüğü olma özelliğini de taşır. Böylelikle toplum, yaşanmıştaki izi ile yaşamakta olandaki izi arasındaki ilişkileri, benzerlik ve zıtlıkları, kopuş ve bağları, dolayısıyla kültürel yapılanış sürecinin nesnel karşılıklarını, temas halinde olduğu mekânlar üzerinden okuyarak anlama ve anlatma şansına sahip olur. Bir soy kütüğü kimliğine bürünen mekân, zaman içinde değişen sosyolojik anlar demetini sürekli taze tutarak belgeler ve bilgi haline gelen bu belgelerin bildirileri de toplumsal hafızadaki yerini alarak, zamanın ruhunun başkalaşma potansiyeline karşı varlığını ve tabii ki anlamını koruyarak kültürel bir parametre haline gelir. Ancak mekânın toplumsal hafıza olma kimliğini koruyabilmesini engelleyecek şekilde zamanın sosyolojik ruhuyla beslenen kimi kurgulanmış anomalilerin gelişmesi de söz konusudur.

Toplumsal Mekânın Yitimi

Mekân tasarımı, süreci ve sonuçları uyarınca insan ve çevre arasında kurulacak olan diyalogun hangi yönde şekilleneceğine ve bu şekillenme neticesinde kurulacak olan ilişkiler ağının oturacağı kültürel temelin niteliğinin belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Mekânın kurgulanmış bildirisi her ne kadar yapaylık arz etse de varoluşsal okumalara en çıplak haliyle imkân vereceği için, hem kendisini hem de ilişkide olduğu toplumun sosyolojik değerlerini tahlil edilir hale getirecektir. Toplum kendini mutlu eden mekânlarla çevresini inşa etmek isteyecekken, mekân da kendi varlığını koruyacak nitelikteki toplumun inşasında pay sahip olmaya çabalayacaktır. "Toplum kendi mekânının ürünüdür. Toplumsal mekân toplumsal bir üründür." (Lefebvre, 1991). Dolayısıyla sözü edilen ilişkiler ağını yalnızca estetik bir beğeni ya da nesnel bir arzulanış olarak tanımlamak kültürel öteyi kavramayı engelleyecek bir miyopatiye neden olacaktır. Kültürel ötenin görünürlüğünü engelleyeceği vurgulanan bu miyopati, geleceğin getireceklerini kavrama şansını da geçmişin bugüne kadar taşıyıp algılayışlara teslim ettiği bagajını da kapsayacaktır. Böylelikle, bugünden geleceğe bakanlar, zaman destekli mekânsal potansiyeli kavrayamayacağı gibi, geçmişi de bağlamından kopuk bir ten olarak görecektir ve o tene dokunmayı geçmişe saygı duymak olarak niteler hale geleceklerdir. Bugünden düne ve yarına bakan toplumun yukarıda bahsi geçen türde bir miyopatiyle malul olması nedeniyle yaşayacağı bağlam ve potansiyel kaybını en azından kültürel yakın geçmişi ve kültürel yakın geleceği anlık dahi olsa görebiliyor olması nedeniyle telafi etmeyi bir refleks haline getirmesi doğallaşacaktır. Fark edileceği üzere altı çizilen asıl husus, kültürel mekândaki hacimsel kayıp nedeniyle oluşan daralmadır. Öteyle bağı kopan her toplumun yakınındakini kavramaktan başka ödevi yoktur ve bu ödev tabii ki toplumsal iktidar tarafından sürekli tazelenecek şekilde verilecektir. Anı ve o ana ardıl ve öncül olan yakın anları kavramakla yetinmek, bağlam ve potansiyel kavrayışlarını koparacağı için toplumsal zeminde oluşması muhtemel vaat arayışlarını da başlamadan bitirecektir. Geçmişin kültürel mekânını bağlamı ve bildirisiyle tanıyan, geleceğin kültürel mekânına ise yükleyeceği potansiyel öngörüsü nedeniyle bugünün ötesine geçmesini umacağı bir vaatler bütünü olarak bakan toplumda kültürel görüş probleminin yaşanmayacağı açıktır ve iktidarlar için daima risk taşır. Ne var ki kültürel mekânındaki daralmayla birlikte toplumsal bir klostrofobinin şekillenmesi de olasıdır. Ötesizliğin oluşturacağı çaresizlik ve çürüme hissi, her ne kadar görüş bozukluğuna maruz kalsa da toplumsal dinamiklerde bir hareketliliğe sebep olabilecektir. Bu noktada iktidarın elindeki bir diğer aygıt devreye girecektir: Kültürel Hipermetropati.

Öteyle fiziksel ve duygusal bağı kopan toplumların yaşayacağı kültürel klostrofobi nedeniyle ortaya koyacağı olası tepkiler, onları yakını dahi göremez hale getirmekle bastırılabilir. Toplum ölçeğinde yaşanan bir hipermetropati ile artık geçmişin bağlamsal bildirisi ve geleceğin potansiyelinin olası vaatleri bir yana, günün gerçeği dahi görülebilir olmaktan çıkıp tanımsızlaştırılacaktır. Böylelikle kültürel mekânın ne kadar daraldığı, mekânla diyalog kuracak bir arayüz göremez hale gelen toplumsal bileşenler tarafından tespit edilebilir olmaktan uzaklaşacaktır. Sosyolojik bağlamda körelerek mekânla ilişkisi kopan toplum bu aşamadan sonra ona mekân olarak bildirilecek olan ipuçlarına mahkûm olmak ve bu ipuçlarının izin verdiği yön ve niyet doğrultusunda mekâna inanmak durumunda kalacaktır.

...Kör adam, ellerini gözlerinin hizasına kaldırdı, hareket ettirdi. Hiçbir şey görmüyorum, yoğun bir sisin ortasında kalmış, bir süt denizine batmış gibiyim. İyi ama körlük böyle olmaz, dedi öteki, körlerin karanlık içine gömüldükleri söylenir. İyi de ben her şeyi bembeyaz görüyorum. Kadının hakkı vardı, bu durum belki de sınırlarla ilgilidir, sınırlara gelince, şeytansı şeylerdir onlar. Bir felaket, biliyorum bunu, bir felaket. Nerede oturduğunuzu söyleyin bana, lütfen ve aynı anda motorun çalıştığı duyuldu. Kör adam, görememe durumu sanki belleğini zayıflatmış gibi kekeleyerek adresini verdi, sonra, size nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum, dedi, öteki yanıt verdi. Haydi canım, teşekkür edecek bir şey yok, bugün size, yarın bana, yarının neler getireceğini kimse bilemez, Haklısınız, bu sabah evimden çıktığımda, böyle bir felaketin başıma geleceğini kim söyleyebilirdi. Arabanın hâlâ hareket etmemiş olması onu şaşırttı. Neden ilerlemiyoruz, diye sordu, kırmızı ışık yanıyor, diye yanıtladı öteki. Ah, dedi kör adam ve yeniden ağlamaya başladı. Bundan böyle ne zaman kırmızı ışık yandığını bilemeyecekti... (Saramago, 1998).

Bu bağlamda mekân-toplum ilişkisine dair Lefebvre'den yapılan alıntıyı hatırlayıp detaylandırmak mümkündür: Körleşen toplum, ona mekânı tasvir edenlerin ürünüdür. Tasvirlerin mekânı ise günü ve geleceği göremeyenlerin tek dayanağı olan toplumsal hatıraların... Sosyoloji zemininde ilerleyen ve sonucunda toplumu mekânsal bir körlüğe iten bu ilişkiler dizisi yaşamın doğal akışının yadsınamaz bir parçası, hatta iktidarlar tarafından huzurlu yaşama açılan kapının mecburi anahtarı haline getirilip yaygınlaşmaya başladıkça da şu ana dek sözü edilen miyopati, hipermetropati, klostrofobi ve körlük metaforlarına bir yenisi daha eklenecektir: Demans.

Kültürel Mekânın Zihin Yitimiyle Yeniden İnşası

“Demans dilimizdeki adı ile “bunama” Latince zihin kelimesinden köken almaktadır. Demans zihnin yitirilmesi anlamına gelmektedir. Latince’deki kullanım biçimiyle “yerleşmiş, var olan, edinilmiş olan zihnin sonradan yitirilmesi” anlamını taşımaktadır.” (Yavral ve Güngör, 2016). Toplumsal mekânın hacim kaybederek daralması ile başlayan ve oluşturabileceği olası toplumsal klostrofobiyi bastırmak adına da körlüğe varacak bir mekânsal temassızlıkla sonuçlanan sürecin kültürel bir zihin yitimini tetiklemesi kaçınılmazlaşacaktır. İnsan-çevre ilişkisinin, kulağa fısıldanan ve sadece fısıldayanın yönlendirme arzusu uyarınca şekillenecek olan bir zeminde kurulmasıyla birlikte toplum, varoluşsal koordinatlarını kaybederek, bireyi, sabiti olmayan bir denklemin kendisi gibi binlerce bilinmezinden biri haline getirebilecektir. Gerçekle bağı kopan, çevresinde gelişen yaşamsal ilişkiler ağının hangi yönde şekillendiğini kavrayamayan, sorgulanabilir herhangi bir veriye erişemediği için doğru bir yana tutarlı olabilmekten bile uzaklaşan bireylerin oluşturduğu yığınların takip edeceği istikameti belirleyebilecek olan tek güç, kulaklara olması gerekeni fısıldayan toplumsal iktidarlardır. Böylesi bir zihin yitimi yaşandığı anda kulaklara fısıldanacak en kullanışlı yön belirleyicileri ise, bugününü kaybetmiş, yarınını zaten hayal edemez hale gelmiş bir toplum için geçmişin kutsanmış hatıralarıdır. *Yaşanmakta olan* ve *yaşanacak olan* hakkında körleşmiş bir toplumu aklen yaşadığına inandırabilmenin en sihirli yöntemi *yaşanmış olanların* yeniden-armağanıdır.

Bugün de duramaz, kendisine de bir gelecek tasarlayamaz hale gelenlerin kaybettiği soyut mekânlar, geçmişin yansımalarıyla bezenerek şekilde yine benzer soyutlukta aynalarla kaplanırlar. Bu noktadan sonra toplumsal klostrofobiyi ortadan kaldırmak, yakını ve uzağı görebilir olmak iktidarlar için sakınca arz etmemeye başlayacaktır, zira artık nereye bakılırsa bakılsın geçmişin kutlu hatıraları çevrelerini sarmış ve görülecek tek şey haline gelip gerçekle yer değiştirmiş olacaktır. Artık görmek alabildiğine serbesttir, neyin görülmesi gerektiği, körleşenlerin kulağına fısıldayanlar tarafından zaten belirlenmiştir. Toplum tabii ki hala mekânsızdır ama yitirilen zihni hayatta tutan sanrılarla dolu bir kurmaca nedeniyle rahatsız değildir. Kültürel mekân belki de mezarlaşacak kadar daralmıştır fakat tarihselci yansımalarla kaplanan tabut, ideolojik kodlar aracılığıyla pek sevimlidir. Bu grotesk sevimlilik, kültürel tabutundan daha iyi bir mekânın var olamayacağına inandırılması gereken toplumu, mezarı dışındaki tüm mekânlar ve o mekânlarda akan hayatlardan izole edecek olan sayısız ışık oyunu, kulakları sağır edecek yükseklikte kesintisiz bir ses ve tabii ki aynalarla kaplı tabuta yakışacak bir görsel karnavalın varlığıyla mümkün olabilecektir. Artık tabut ölümler için bile eğlencelidir. Toplum böylelikle kendini, çağı ve çevresinde gerçekleşen her şeyden habersizleştirecek şekilde tasarlanan tabutunun iç mekân tasarımı aracılığıyla kitlesel mikro cennetini elde ettiğine inanacak hatta cennetleştirdiği bu mekâna dair eleştiri ortaya koyanları da kötücül fikirlerin ayartıcısı haline getirip lanetlemeye başlayacaktır. Bu kültürel tabut, sakinleri için, herkesin dahil olmayı kabullenmesi gerekecek kadar kusursuz bir davetkârlığa sahiptir. Çünkü geçmişin kutlu izlerine gerçekmişçesine temas edilen ve tüm duygusal motivasyonunu tarihin sarsılmaz kudretinden aldığı sanılan mekânın hamasi değerleri aksi iddia edilemeyecek hale getirilip cennetleştirilmiştir, aynalarla kaplı tabutun ötesine geçilemeyecek olmasına rağmen.

Yaşanan mekân kaybı, böylesi bir zihin yitimi ile kendi yalan-mekânının yeniden inşasına zemin hazırlayacaktır ve ne yazık ki şu ana dek sosyokültürel bağlam uyarınca bahsi geçen soyut mekânın kitlesel demansa varan bir etki oluşturabilecek şekilde manipüle edilmesinde rol olan başat aygıtlardan biri de fiziksel olarak mekândır.

Fiziksel Mekânın İdeolojik Motivasyonu

Bir tasarım nesnesi olarak fiziksel mekânlar ile toplumsal bildirileri arasındaki ilişkinin samimiyet derecesi, şu ana dek ifade edilen sosyokültürel akışın hangi yönde ilerleyeceğini belirleyecek niteliktedir. Mekân, ürün olduğu toplumun kültürünü ve kültürün çağla ile kurması gereken şaşmaz ilişkisini okutacak bir şeffaflığa mı sahip olmalıdır, yoksa aynı toplumu gün ve gelecek bağlamından kopartan hatta kimi zaman geçmişin kültürel bagajını bile ortadan kaldıran bir sahte oyunun dekoruna mı dönüşmelidir?

Mimarlık yapıtları kentin gelişimi ve değişiminin tanımlanmasına değişik boyutlarda katkıda bulunurlar. Bir başka deyişle, yapılar taşıdıkları değişik nitelikler ve oluşturdukları fiziksel çevreler nedeniyle o yerleşmenin yaşam öyküsünde bir yer edinmişlerdir. Kentin belli bir dönemdeki statüsünü, yaşayanlarının bilgi, beğeni ve becerilerini, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini, hâkim üretim biçimini araştırırken gerekli belleğin en önemli öğeleri yapılarıdır. Yapıların, kent belleğinin oluşumuna ve bu bellek kullanılarak yerel tarihlerin yazımına katkıları şu şekilde sıralanabilir: Türü ne olursa olsun, yapılar, toplumun gereksinmesinin bir bölümünü karşılar. Bu gereksinmenin nitelik ve ölçeği, toplumun o döneminin yaşamını yansıtır ve bu nedenle kentin biçimlenmesinde önemli rol oynar (Madran, 2001).

Soruda sözü geçen *kültür* ile olumlanarak yapılan alıntıda ifade edilen gereksinim kavramları arasındaki ilişki, mekânın, toplumsal kimliğin temsiliyetine dair üstlendiği görevi tanımlayacaktır. Kültür bu bağlamıyla, neyin nasıl yapıldığından öte, neyin nasıl görüldüğüne odaklanacaktır. Mekânın toplum tarafından nasıl görüldüğü ve dolayısıyla nasıl tanımlandığı, söz konusu mekân-toplum ilişkisindeki samimiyet derecesinin önemli bir ölçütüdür. Ki işte bu noktada tasarım nesnesi olarak fiziksel mekân, toplumsal mekânın yitimi ile oluşan kültürel demansın hayatta kalabilmesi için kullanılan bir aygıt haline gelebilecektir. Mekânsal fenomenler bombardımanı altına alınan bir toplumun neyi nasıl görmesi gerektiği zamanla ezberletilir hale gelecek ve bu görsel temasların duygusal izdüşümleri de geçmişte neyin nasıl yapıldığı vurgusunu hedefleyen kültürel kodlar aracılığıyla kendi sonsuz sağlamasını yapacaktır. Ne var ki bu samimiyetten uzak kurmacanın kendi sağlamasını yapması hakikate ait ve meşruiyete sahip olduğunu ispat etmeye yetemeyecektir.

"...Foucault, kendisinin bir hakikat teorisi ile ilgilenmediğini sadece "bugünün-şimdinin" tarihi ile uğraştığını söyler (Bohman, 1987, s. 98). Soykütük yaklaşımını ortaya çıkaran unsur, tam da bu uğraştır. Foucault çalışmalarında "şimdi"yi geçmişten ayırarak şimdinin kendiliğinden ortaya çıkmış gibi görünen yasallığını ve meşruiyetini sorgulamak ister." (Bayram, 2018).

Bu bağlamda toplumsal temsiliyet yetkisine sahip mekânların tasarımını etkileyen motivasyonu ararken yapılabilecek asıl sağlama, Foucault benzeri bir bakış açısıyla mekân nesnesini var eden nedenselliği geri sararak incelemek ve oradan hareketle ulaşılan sonucu analiz etmekle mümkün olabilecektir. Böyle yaklaşıldığı anda mekânın bir bilgi alanı haline geldiği, alanın kuruluşundaki iktidar izleri ve mekânların iktidarlara nasıl sağlamlaştırdığı görünür hale gelebilecektir.

"... bir bilgi alanının oluşumuyla bağlantılı olmayan hiçbir iktidar ilişkisi yoktur, ne de aynı zaman iktidar ilişkileri gerektirmeyen ve oluşturmayan bir bilgi vardır..." (Bayram, 2018).

Tasarlanmış fiziksel mekânların, adeta tabut kadar daralan kültürel mekânlara hapsolmuş toplumları durumlarından memnun hale getirmelerindeki rolü bu ilişkiler silsilesi ile hayata geçecektir. Ve tabutta geçen ama keyifli olduğundan şüphe etmenin bile lanetlendiği bu süre ne kadar uzarsa o denli kültürel değişmez haline gelerek kendi yeniden-üretimini körükleyecektir. Neyin nasıl yapılacağı ve neyin nasıl görüleceğinden öte toplum artık nasıl olması gerekiyorsa o hale evrilerek tepki vermeyi ezberine alacaktır. Soy kütüğü sorgulanır mekânlar, soy kütüğü sorgulanır bir kurgu-kültürün inşasına ve devamlılığına hizmet eder hale gelecektir. Bu noktadan sonra gerçeklikle bağı kopmuş ama kökü kendi sağlamasıyla sabitlenmiş bir neo-kültürden bahsetmek olasıdır; yıkılsa bile silinemeyecek izleriyle kendini yeniden besleyen...

...Freud, o sıralar piyasaya çıkan 'Gizemli Yazı Tableti' (Wunderblock) denilen bir aletin analogik gücüne başvurmuştu. Bu alet üç katmandan oluşmaktaydı; en üstte üzerine yazı yazılan bir selüoit tabaka, altında yazılanları alt tabakaya aktaran balmumu kâğıt, en

altta ise yazı izlerinin kalıcı olarak depolandığı balmumu tabaka yer alıyordu. Üstteki selüloit tabaka ve balmumu kâğıt kaldırıldığında yazı siliniyor, ancak en altta balmumu tabaka üzerindeki yazı izlerine bir şey olmuyordu (Parmaksız, 2019).

Kültürel Demansın Yitik Mekânları

Mekân üzerinden ilerleyen ve aslında bir çeşit kültürel hegemonya savaşına evrilerek devam eden toplumsal zihin tasarımı çabalarının vardığı nokta, yapmakla silmek arasındaki bağın ulaştığı seviye gözlemlendiği an fark edilecektir. Dönemler, iktidarlar ve dönemsel iktidarların biçimlendirmeye çalıştığı toplumsal kültür, kitlesel zihin yitimlerinin nasıl yaşanabildiğini belgeler niteliktedir. Her dönem, inşa etmeye çalıştığı neo-kültürün yerleşik kültür üzerinden aldığı pay uyarınca kendi varlığının temellerini sağlamlaştıracağına inanacak ve bu amaçla da bir tasarım nesnesi olan mekânı kullanmaktan geri durmayacaktır. Şüphesiz ki mekân tasarlama eylemi ve onun ürünü olan fiziksel mekânlar iktidarlar tarafından toplumsal bir elektroşok etkisi yaratacak ikonları oluşturmakla görevlendirileceklerdir. Bilbao Etkisi örneğinde olduğu gibi, toplumların ortak yaşam motivasyonunu arttırmak ve kültürel bellekle birlikte sosyal yaşamın canlanmasını sağlamak adına mekânların ikonik vurgulayıcılığından yararlanmak sıkça başvurulmuş bir yol haline gelmiştir. Ancak bu bağlamda artan ikonların bile kendi varlıklarının zihinlerdeki izini tutamaz hale geliş günümüz mimarlık eleştirisi çevrelerinin sorgulamasına tabi tutulmaktadır (Yılmaz, 2009). Dolayısıyla toplumsal bir elektroşok etkisi yaratan mekânlara yönelik iradeler ile sonucu kitlesel bir zihin yitimine uzanan ayna kaplı tabutların varlığını ve etkilerini kültürel hegemonya kurma aracı olarak görenler arasındaki farkın kesinlikle ayırına varılmalıdır. Canlandırmak için çabalamakla, cesedin şişen karnındaki havayı soluyarak hayatta kalmaya çalışmak arasındaki kadar derin ve kökten bir fark. Bu bağlamda toplumsal belleğin yitimini sağlayıp kendi varlıklarının izini bırakmak istercesine mühür basanların kullanacağı aygıtlardan biri olduğu vurgulanagelen fiziksel mekânların birer tarihselci aynaya evrilip metafor halinde ele alınan sosyolojik tabutları nasıl kapladığına ve bu şekilde kitleleri gerçeklikten kopartıp sanal bir mikro-cennetle nasıl buluşturduğuna dair kapsayıcı bir örnek vermek, söz konusu soyut anlatının somutlaşması adına faydalı olacaktır. Son dönemlerin ilgi çeken tarihselci mekânsal kurmacalarından biri olan Ankara Kent Kapıları örneğinde olduğu gibi...

Görsel 1. Kent Kapıları, Ankara. (URL-1)

Bir zafer ve kutsiyet sembolü halinde ele alınan ancak tarihselci olma kaygısı güderken hibritleşmiş bir köksüzlükle malul olan bu tasarımlar hakkında yapılan basın duyurusuna bina edilerek söylenebilir ki, (URL-2) sosyolojik yapıların ideolojik inşasını amaçlayan erklerin, kültürel bagajın anlamını da günün gereklerini de geleceğin vaatlerini de görünmez kılan tarihselci aynalarla kapladığı

tabutlarla toplumun gerçeklikle bağı kopartması ve koparttığı bu bağları da eser sıfatıyla kabullenilesi bir nesne haline getirip kutsallaştırması, mekân tasarlama eyleminin manipülatif bir aygıt haline gelmesini kabullenemeyenlerce eleştirilecektir. Varlığının izini mekânlar aracılığıyla ikonik hale getirmeye çabalayanların yukarıda da ifadesini bulduğu üzere kitleleri, cesedin şişen karnındaki son havayı teneffüs ederek hayatta kalmaya ikna edebilmeleri, tarihselci aynalarla kaplı tabutlar için makul bir yöntem gibi görünse de yaşıyor olmanın potansiyeli ve vaat arayışları tarafından yadırganasıdır. Hele ki şişen karnında solunması hava biriken öyle bir cesedin varlığı bile kurmacaysa...

Kültürel zihin yitimini sadece bu tarihselci örnek ve benzerleriyle sınırlamak tabii ki olası değildir. İktidarlar, neo-kültür tasarlama çabalarının sessiz mevtaları için ortaya koydukları kurmacalarda geçmişi güne taşımakla yetinmeyip, kutsadıkları geçmişe ait olmasına rağmen ideolojik olarak ayıklanması gördükleri koruması kültürel sembollerini de görünmez kılabileceklerdir. Sabiti olmayan bu kültürel zihin yitimi kurgusunda geçmişe ait olmak da yeterli değildir; hangi geçmişin izini taşıdığını ve temsil ederek hatırlatmaya çalıştığını da belirleyicidir. Taşınan iz ve temsili, aynalarla kaplı toplumsal tabutların zihnini yitirmiş sakinlerini bir an olsun gerçekliğe yaklaştıracak bir anımsatıcılık potansiyeli taşıyorsa da silinmelidir; çünkü o tarih kullanışlı tarih değildir. Bu anlatıya dair verilebilecek çarpıcı örneklerin bir tanesi de Süreyya Plajı'nda yer alan Bakireler Anıtı ve şu anki halidir.

Süreyya Paşanın Maltepe sahilinde patlıcan, salatalık, kabak vs. yetiştirdiği bir sebze bahçesi bulunmaktadır. Paşa, 1939 yılında Kartal Kaymakamı Bahir Öztürk ve Maltepe Belediye Başkanı Kahraman Beyin ısrarları ile bu bahçelik alana plaj yapmaya karar verir. 20 Haziran 1939 tarihinde işe başlanır, 2. Dünya Savaşı dolayısıyla zaman zaman sekteye uğrayan çalışmalar 1946 yılında bitirilir... Süreyya İlmen plaja bir simge olması için eski Yunan tarihlerinde Bakireler Tapınağı (Temple des Vierges) olarak bilinen anıtı plaja yapmak istemiştir. Bakireler Tapınağına Avrupa'daki parklarda, su kenarlarında rastlandığı söylenmektedir. İnaniş'e göre Bakireler Tapınağını ziyaret eden gelinlik çağındaki genç kızlar koca bulmaktadırlar. Süreyya Plajında kıydan 50-60 mt. açıkta bulunan küçük bir kayalık zeminin üzerine bu yapı tesis edilir (URL-3).

Görsel 2. *Bakireler Anıtı*, 1960'lar, Süreyya Plajı. (URL-4)

Benzerlerine Avrupa'da rastlanan ve kullanıldığı dönemin kültürel sembollerinden biri haline gelerek toplum tarafından fazlasıyla benimsenen bu yapının şu anki hali kültürel zihin yitimi bağlamında vurgulanan gerçeklik kaybının ulaştığı seviyeyi gösterecektir.

Görsel 3. *Bakireler Anıtı*, Güncel hali. (URL-5)

Ailelerin koruyucusu, yuvaların tanrıçası olarak bilinen Hestia için yapılan ve dairesel yapısıyla dikkat çeken Vesta Tapınağına atıfla (Sears, 2014) güncel kültürün sembolik bir imgesi haline uzanagelen bu mekân, tarihsel bagajının ve temsiliyetinin çağrıştırdıkları uyarınca önce Süreyya Plajındaki yerini almış, sahil yolu çalışması uğruna toprağa gömülmüştür. Tarihselci aynalarla kaplı tabutların içindeki eğlenceli kurmaca bir tarafta süredururken, çok daha yakın bir tarihin temsilcisi olan bu yapı, çevresinde yaşanan kültürel demans nedeniyle yitip gitmiştir. Yaşanan böylesi bir kültürel zihin yitiminin kimi zaman yapmak kimi zaman silmek için bir aygıt olarak kullandığı fiziksel mekânların soykütüğünü sorgulamak ve Freud'un kullandığı metaforunda olduğu gibi Gizemli Yazı Tableti teslim edildiği anda bırakılacak olan silinmez kültürel izlerin hem taşıdığı değeri hem de içerdiği riskleri fark edebilmek toplumsal bir ödev niteliği taşımaktadır. Yeter ki toplum, sosyolojik mekân olarak ona sunulan eğlenceli tabutların kapağını kaldıracak zihinsel sağlığa sahip olabilsin.

Sonuç

Tasarlama eylemi, sadece nesne inşasını temel hedef olarak gören bir sanatsal üretim ve düşün sahası olmadığı gibi, insan-nesne arasındaki kültürel ilişkisinin hangi yönde şekillenebileceğini de belirleyen bir aygıttır. Tasarımcının nesneyle kurduğu diyalogun benzeri de yukarıda ifade edilen türde bir kültür tasarımı için insan ve nesne diyalogları aracılığıyla iktidarlar tarafından kurulabilecektir. Tasarımcı soyut nesnesini somutlaştırmak adına bu diyalogu kuracakken; iktidarlar, hedefledikleri kültürel yapıyı inşa edebilmek için öncelikle insan ve nesneyi tasarlama yoluna girebilecekleridir. Bu kültür tasarımının en vurgulu nesnelerinden biri ise mekândır. Dolayısıyla her iktidar nihai kültürel kurgu hedefine ulaşabilmek için bu kültürün uyumlu insanıyla, bu kültürün uyumlu mekânını, birbirlerine uyduracak bir tasarım dili oluşturmak zorundadır. Artık tasarımıyla sanatsal bir değer üretme kaygısı güden tasarımcıdan söz edebilmek olası değildir; zira geline nokadaki ideolojik hedef, yeninin vurgusuyla hayatın altını çizmekten öte, geçmişin çizgisiyle geleceğin üzerini karalayarak görünmez kılmaktır. Bu bağlamda inşa edilecek bir kültürel yapının ihtiyaç duyduğu uyumlu insanı da, uyumlu mekânı da tasarlayacak olan çizgi, tarihselciliğin kutsallaştırılmış kaleminden çıkacaktır. Mekânlar ve insanlar arasında kurulan karşılıklı bildiri kompozisyonları adeta birer barkod haline gelerek, inşa edilmiş kültürel yapıyla uyumu temsil edencesine bedenlere yapışacaktır.

Unutulmamalıdır ki tasarlamak sadece inşa etmek değildir; silmek de tasarlamaya dahildir. Bu noktada iktidarlar kimi zaman tarihsellikten de ödün verebilir. Kültürel yeni-mekânın, aynı kültürle uyumlu yeni-insanının değerler sistemi uyarınca, bagajında yaşanmışlığın korunması yükünü saklayan hafızalaşmış mekânlar bile yok edilebilir. Bunca tanım, anlam ve değer şaşmasının yaşandığı bir sosyolojik zeminde yaşanacak anomalinin adı kültürel demanstır. Bu anomalinin yaratacağı gerçeksizleşme sorunundan arınabilmenin ilk şartı ise bağışıklık sisteminin zayıf olmasıdır. Tarihselci kodlar, ideolojiyle uyumlu barkodlar ancak, kanıksamamak, kabullenmemek ve geleceği tasarlama ihtimalinin vaat ve potansiyelini arzulamak ile sökülüp atılabilir hale geleceklerdir. Aksi takdirde yeniyi ve geleceği arama motivasyonunu kaybeden insan, iktidarlar tarafından omuzlarda taşınacaktır ama yaşadığı için değil.

Kaynaklar

- Bayram, Ahmet Kemal. “Foucault’un Yöntemi: Hakikatin Söylemsel İnşasının Arkeolojisi ve Soykütüğü”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, 2018: 217-230.
- Lefebvre, Henri. “The Production of Space”, Çeviri: Donald Nicholson-Smith Blackwell Ltd., 1991: 26-27.
- Madran, Emre. “Kent Belleğinin Oluşumunda Mimarlık Yapıtları”, Mimarlık Dergisi, 298, 2001: 47-49.
- Saramago, Jose. “Körlük”, Çeviren: Aykut Derman. Can Yayınları, 1998: 5-6.
- Sears, Kathleen. “Mitoloji 101”, Çeviren: Ekin Duru. Say Yayınları, 2014: 94-96.
- Yavral, Figen ve Güngör, Hülya Aydın. “Demanda Klinik Bulgular”, Nuclear Medicine Seminars / Nükleer Tıp Seminerleri, 2016:134-138.
- Yelsalı, Pınar Melis. “Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma”, İLEF Dergisi, Bahar 2019: 7-26.
- Yılmaz, Ahenk. “İkonik Bellek Mimarlığı: İmge Olarak Yapı, Anı Olarak Mekân”, MİMAR-İST, 2009:62-67.

İnternet Kaynakları

- URL-1 <https://www.arkitera.com/haber/ankaranin-kimlik-bunalimi> (Erişim tarihi: 04.12.2019).
- URL-2 <https://www.arkitera.com/haber/ankara-kent-kapilari-ile-ilgili-basin-duyurusu> (Erişim tarihi: 04.12.2019).
- URL-3 Arif Atılğan’ın “Süreyya Plajı ve Bakireler Anıtı” isimli gözlem yazısı. 17.09.2012 <http://www.mimdap.org/?p=98350> (Erişim tarihi: 04.12.2019).
- URL-4 <https://www.ensonhaber.com/maltepenin-eski-sembolu-bakireler-aniti.html> (Erişim tarihi: 04.12.2019).
- URL-5 <https://medium.com/@bilgehnbilge/istanbulun-taninmayan-kahramani-sureyya-ilmen-fb71cbffc4c> (Erişim tarihi: 04.12.2019).

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. Kent Kapıları, Ankara.
Kaynak: <https://www.arkitera.com/haber/ankaranin-kimlik-bunalimi> (Erişim tarihi: 04.12.2019).
- Görsel 2. Bakireler Anıtı, 1960’lar, Süreyya Plajı.
Kaynak: <https://www.ensonhaber.com/maltepenin-eski-sembolu-bakireler-aniti.html> (Erişim tarihi: 04.12.2019).
- Görsel 3. Bakireler Anıtı, Güncel hali.
Kaynak: <https://medium.com/@bilgehnbilge/istanbulun-taninmayan-kahramani-sureyya-ilmen-fb71cbffc4c> (Erişim tarihi: 04.12.2019).

SPACE AND CULTURAL DEMENTIA

Ayşegül DURUKAN
Barış Özkal ÖZTÜRK

Abstract

The space design that is an artistic production field, has taken the role of being the sociological summary of the cultural era that it has been witnessed of and identity, as much as it took the role of an instantaneous physical memorial. However, this duty sometimes has been separated of being a memory, transformed into a virtual cultural evidence of an artificial sociological environment to be built. The reason has replaced by the perception consequently the space left being a recollection, and start to serve as a tool of mind loss. This study has pursued the goal of connecting the fixed points made of primary resources that has been produced on the relation of the space and the culture, to connect to each other through the networks of metaphores and has been tried to be concretized with the said abstract narrative design examples.

Keywords: Space, culture, design, perception